recension

AV RAGNAR HAUGE
Institutt for kriminologi, Universitetet i Oslo

Felipe Estrada (1999): *Ungdomsbrottslighet som samhällsproblem – Utveckling, uppmärksamhet och reaktion.* Akademisk avhandling. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.

Temaet for Estradas avhandling er utviklingen av ungdomskriminaliteten i Sverige, særlig konsentrert om perioden fra 1975 og utover. Den sentrale problemstillingen er hvorvidt kriminalstatistikken avspeiler den faktiske utvikling når det gjelder henholdsvis tyvskriminalitet og voldskriminalitet blant ungdom - hvor ulike meninger har stått steilt mot hverandre innenfor det kriminologiske miljø.

Når det gjelder tyvskriminaliteten blant ungdom viser kriminalstatistikken at den sterke økning som startet rundt 1950 nådde sitt maksimum på midten av 1970-tallet. Senere har andelen lagføringer per innbygger i aldersgruppen 15-20 år vist en svak nedgang - mens utviklingen i andelen mistenkte har vært stabil, bortsett fra en liten økning 1985-1992 og deretter en nedgang. Sett under ett tyder følgelig kriminalstatistikken på at tyvskriminaliteten blant ungdom har ligget omtrent på samme nivå i perioden 1975-1994.

Det har imidlertid av enkelte vært hevdet at tyvskriminaliteten blant ungdom i realiteten har fortsatt å stige også i perioden 1975-1994, til tross for den stabilitet som kriminalstatistikken viser. Dette - har man hevdet - kan tilbakeføres til begrensninger i rettsystemets kapasitet som har ført til at antallet lagføringer ikke har økt i takt med den økende kriminalitet. Indikasjoner på dette er bl a den stadig synkende oppklaringsfrekvens - i 20-års perioden har oppklaringsprosenten for tyveri blitt halvert - mens antallet anmeldelser har steget fra 465.000 i 1975 til 653.000 i 1994.

For å belyse spørsmålet tar Estrada først for seg utviklingen når det gjelder antallet lagførte for tyverier i fire ulike grupper - ungdom mellom 15 og 20 år, voksne fra 21 år og over, foruten kvinner og utlendinger uten hensyn til alder. Hans hypotese er at dersom nedgangen i andelen lagførte blant ungdom skyldes minskende resursser, skulle man vente å finne en tilsvarende nedgang

også blant de andre grupper av lagførde. Det viser seg imidlertid at blant kvinner har andelen lagføringer noe nær fordoblet seg i perioden 1975-1995, og også når man ser på gruppene voksne og utlendinger finner man en relativt sterk økning. Noe av det samme gjelder andelen mistenkte - mens det bare har vært en svak økning blant de unge, er økningen vesentlig større blant de voksne. Nedgangen i andelen lagførte og stabiliteten blant mistenkte tyder derfor på at det ikke har skjedd noen økning i tyvskriminaliteten blant de unge etter midten av 1970-tallet. Dette gjelder i hovedtrekk også dersom man kontrollerer for den synkende oppklaringsprosent.

Men Estrada går videre. Han deler tyvsforbrytelsene inn i to grupper. På den ene side de som på grunnlag av ulike undersøkelser kan betegnes som typiske ungdomsforbrytelser, derunder mopedtyveri, innbrudd i skole og fritidshus og tyveri i ungdomslokale - i alt 14 ulike typer av tyvsforbrytelser - og på den annen side de øvrige tyverier. Når han ser på hvordan anmeldelsene vedrørende disse to hovedgrupper av tyvsforbrytelser har utviklet seg over tid, finner han at mens anmeldelsene av det som kan betegnes som ungdomsforbrytelser viser en svak nedgang, viser de øvrige tyvsforbrytelsene en klar oppgang i antall anmeldelser.

Disse dataene tyder følgelig på at kriminalstatistikkens bilde av tyvskriminaliteten blant ungdom avspeiler en realitet. Alt tyder på at den sterke stigning i tyvskriminaliteten blant ungdom som fant sted fra 1950 og frem til begynnelsen av 1970-årene er blitt avløst av stabilitet, og muligens nedgang, fra midten av 1970-årene. Den økning i kriminaliteten som ifølge anmeldelsesstatistikken synes å ha funnet sted etter midten av 1970-årene må derfor tilbakeføres til en økning i kriminaliteten blant den voksne befolkning, og ikke blant de unge.

Estrada trekker også linjene over til andre europeiske land. Problemene med internasjonale sammenlikninger er imidlertid mange og store. Uten spesialkunnskap om de respektive lands straffelovgivning, rettshåndhevelse og statistikkføring - og ikke minst de endringer som skjer på disse områdene - kan man lett komme på villspor. Istedet for selv å forsøke å finne frem til relevante statistiske data, har han derfor valgt en annen fremgangsmåte. Det viktigste kildemateriale er publiserte beskrivelser og analyser av utviklingen, supplert med informasjoner innhentet direkte gjennom kontakter med forskere fra de respektive land. Resultatet av sammenlikningen er at utviklingen i flertallet av de landene som omfattes - Danmark, Holland, Norge, Sveits,

Skottland og Østerrike - i hovedsak viser den samme utvikling som i Sverige. I samtlige av landene var det en økning - i de fleste land en meget sterk økning - fra 1950 og frem til begynnelsen av 1970-tallet, mens det deretter har skjedd en avmatning. Dette synes å bli bekreftet også i den utstrekning man har selvrapporteringsundersøkelser å bygge på. I de resterende 3 land - England, Finland og Tyskland - har det derimot vært en mer eller mindre uavbrutt økning i hele perioden.

I dagens Sverige - som i mange andre europeiske land - er det imidlertid ikke lengre tyvskriminaliteten, men voldskriminaliteten blant de unge som er det sentrale tema. Etter å ha ligget på et forholdsvis stabilt nivå begynte andelen lagførte ungdommer i aldersgruppen 15-20 år å stige i slutten av 1980-tallet. Fra 223 personer per 100.000 innbyggere i 1987 var tallet steget til 412 i 1994 - nær en fordobling i løpet av syvårsperioden. Og blant dem som er enda yngre er økningen enda større. Antallet utredninger i saker som gjaldt mishandling av mindreårige 7-14 åringer som ble avsluttet fordi den mistenkte gjerningspersonen var under 15 år - og følgelig ikke kunne straffes - økte fra 93 i 1981 til 1007 i 1997, med andre ord mer enn en tidobling.

Også når det gjelder utviklingen av voldskriminaliteten er det imidlertid uenighet mellom ulike forskere - mens noen mener at økningen er reell, hevder andre at økningen i kriminalstatistikken skyldes andre forhold. Estrada tilhører den siste gruppen. Hans oppfatning er at økningen kan tilbakeføres til økt publisitet og endrede holdninger til ungdomsvold, som i sin tur har påvirket anmeldelsesfrekvensen.

For å belyse dette har han analysert lederartiklene i 6 større svenske aviser i perioden 1950-1994 som omhandler ungdomskriminalitet. Han finner at perioden fra 1950 til 1968 hadde det største antall slike artikler. Disse artiklene omhandlet særlig tyvskriminalitet blant ungdom - ikke minst biltyverier - med unntak av perioden 1964-1968 hvor ungdomskravaller også ble hyppig omtalt. I stor grad handlet disse artiklene om hvordan man skulle behandle de ungdomskriminelle. I den neste perioden fra 1969 til 1985 sank antallet artikler om ungdomskriminalitet sterkt, og lå på et relativt stabilt, men vesentlig lavere nivå enn i den foregående perioden. I den siste perioden, perioden 1986-1994, økte antallet lederartikler på nytt. Men nå var det ikke lenger tyvskriminaliteten som dominerte. Storparten av artiklene i denne perioden omtalte voldskriminalitet blant ungdom. En kontroll av disse resultatene mot andre typer av avisartikler - nyhetsartikler og debattartikler - viste at omfanget og

temaene i lederartiklene ikke skilte seg særlig ut fra det øvrige avisstoffet.

I en spesialanalyse av de lederartiklene som omhandlet voldskriminalitet blant ungdom i årene 1980-1994, finner han at i den første perioden frem til 1986 var de preget av en forstående, ikke-punitiv holdning. Men fra siste halvdel av 1980-årene endret dette seg. Som følge blant annet av et mord i ungdomsmiljøet som fikk stor publisitet - kanskje også underbygget av mordet på statsminister Palme - ble vold et sentralt tema i media. Det bilde massemedia skapte av voldskriminalitet blant ungdom førte til krav om tiltak fra myndighetenes side, og myndighetene svarte med skarpe uttalelser, nedsettelse av utredninger, endrede lover og iverksettelse av kampanjer mot ungdomsvold.

Ikke minst når det gjelder den vold som skjer på skolen har holdningene og tiltakene endret seg. Dette synes å fremgå av en analyse av artikler om kriminalitet og ordensproblemer i skolen publisert på førstesiden og ledersiden i en av Sveriges lærertidninger - "Skolvärlden" - i perioden 1980-1997. Av disse var det til sammen 100 artikler som omhandlet vold i skolen, men uten at det er mulig å påvise noen økning over tid. Derimot gir artiklene tydelig uttrykk for en endret holdning til skolevold. I perioden 1980-1985 var gjennomgangstonen i artiklene at skolen selv burde ta seg av de problemer som skolevolden skapte. I perioden 1986-1990 var tendensen at man i større grad burde ta kontakt med politiet for tidligere å kunne avverge problemene. Og endelig i perioden 1991-1997 var holdningen at man burde ta en tøff linje og raskt anmelde forholdet til politiet.

Dernest har Estrada tatt for seg anmeldelser for mishandling av 7-14-åringer i Stockholm i perioden 1981 til 1997. I vel halvparten av sakene var mishandlingen foretatt av en voksen, mens i den andre halvparten av sakene var gjerningspersonen under 21 år. Av disse siste skjedde omtrent halvparten på skolen. Det viste seg at antallet slike saker lå relativt stabilt frem til 1992, men fra og med 1993 satte det inn en sterk økning, en økning som fortsatte frem til 1997. I 1997 ble det anmeldt like mange saker om skolevold som på hele 1980-tallet. Hele 80 prosent av økningen i voldskriminaliteten overfor unge i alderen 7-14 år begått av andre unge kan forklares ved økningen i anmeldelsene av skolevold.

Av sakene om skolevold undergis et tilfeldig utvalg på 331 saker en mer detaljert analyse, hvor Estrada forsøker å bedømme alvorlighetsgraden av de anmeldte voldstilfellene. Han finner at volden i perioden 1981-1992 gjennomgående var mer alvorlig enn i perioden 1993-1997. Mens 51 prosent av

sakene i 1981-1997 kunne betegnes som mishandling eller grov mishandling, gjaldt det samme bare 26 prosent i 1993-1997. Og mens det i den første perioden var 38 prosent av ofrene som ble undersøkt eller behandlet av sykepleier eller lege, var andelen sunket til 27 prosent i den siste perioden. Bare når det gjaldt offerets angivelse av skadene var det ingen forskjeller av betydning mellom de to perioder.

Estrada finner også at det har skjedd en markant endring når det gjelder hvem som anmeldte saken til politiet. I årene 1981-1992 ble 67 prosent av sakene anmeldt av offeret eller offerets familie, mens 29 prosent ble anmeldt av skolen. I perioden 1993-1997 var fordelingen den omvendte - henholdsvis 39 mot 60 prosent. Etterhvert som stadig flere anmeldelser har skjedd gjennom skolen, er anmeldelsesprosedyrene rutinisert. Mens de tidligere skjedde ved besøk på politistasjonen eller ved at politiet ble tilkalt til skolen, er etterhvert skriftlige anmeldelser - vanligvis ved brev eller fax - blitt det vanlige, og i mange tilfelle benytter man seg av ferdiglagede anmeldelsesskjemaer.

Det synes følgelig å ha skjedd en forandring når det gjelder hvilke saker som anmeldes til politiet - i retning av at også mindre alvorlige saker bli anmeldt. Og det har skjedd en endring i synet på hvordan man bør reagere overfor vold i skolen - fra at dette er en intern skolesak til at man skal overlate saken til politiet. Dette er også blitt offisiell svensk skolepolitikk. I 1998 ga både skoleministeren og skoleverkets sjefsjurist uttrykk for at skolevold skal anmeldes til politiet, og ikke behandles som en intern skolesak.

Også når det gjelder anmeldelser av voldssakene utenfor skolen finner Estrada i sin saksgjennomgåelse at det også der særlig er anmeldelsene av mindre alvorlige voldshandlinger som har økt - en utvikling som også bekreftes av kriminalstatistikken. Det er derfor en rimelig tolkning at det først og fremst er anmeldelsestilbøyeligheten - og ikke volden - som har endret seg.

Estradas avhandling er et viktig bidrag i debatten om ungdomskriminalitetens utvikling. Han sannsynliggjør gjennom sine analyser at økningen i tyvskriminaliteten blant ungdom i Sverige har stoppet opp etter midten av 1970-tallet, og at det ikke har vært noen økning i voldskriminaliteten på 1990-tallet. Og dette har trolig også gyldighet for de andre nordiske land. Dessuten inneholder avhandlingen en interessant, teoretisk drøftelse av konstruktivistiske kontra objektivistiske forklaringer på ungdomskriminaliteten - som det imidlertid ikke er plass til å gå inn på i en kort anmeldelse.

recension

AV CHARLOTTA STERN
Sociologiska institutionen, Stockholms universitet

Niels Hebert och Kerstin Jacobsson (1999) *Olydiga medborgare? Om flyktinggömmare och djurrättsaktivister. Demokratiutredningens skrift nr. 27. SOU 1999:101.* Stockholm: Elanders Gotab.

Olydiga medborgare handlar om medborgare vars personliga övertygelse ibland leder dem till att begå brott. I boken undersöks dessa medborgares aktiviteter utifrån termer som nya sociala rörelser, civil olydnad och direkta aktioner. Syftet är dels att förstå dessa nya typer av aktivism, men också att studera aktivisternas möjligheter att stärka den politiska demokratin. Hebert och Jacobssons första tes är att asylrörelsen och djurrättsrörelsen är exempel på nya sociala rörelser. Deras andra tes är att nya sociala rörelsers aktivister i sitt utövande av praktisk vardagssolidaritet kan stärka välfärdsstat och demokrati (s.9). Som underlag till studien har elva aktivister inom djurrättsrörelsen och asylrörelsen intervjuats.

Asylrörelsens aktivister, mer kända som flyktinggömmare, är ofta medelålders. De intervjuade aktivisterna är samtliga i 50-årsåldern. Flyktinggömmarna har ofta genom sina arbeten kommit i kontakt med flyktingar. Beslutet att gömma flyktingar tas utifrån en övertygelse om att en utvisnings verkställande skulle innebära stora lidanden eller döden för en person eller familj. Flyktinggömmare anser sig rädda liv. De gömmer dock inte vem som helst. Om hävandet av en utvisning bedöms som osannolikt eller om det finns barn med i bilden händer det att nätverken avböjer en önskan om att gå under jord. Att gå under jord innebär för det mesta att flyktingen får bo hemma hos en flyktinggömmare eller i dennes sommarstuga. Flyktinggömmare ingår i mer eller mindre formella nätverk bestående bland annat av gömmare, advokater, läkare och tandläkare. Om jag har förstått saken rätt, utgör nätverken tillsammans vad boken kallar asylrörelsen. Inom asylrörelsen finns två formella organisationer – Flykting- och asylgruppernas riksförbund (FARR) och Fristadsrörelsen. Fristadsrörelsen bildades 1989 och organiserar ett okänt antal aktivister. FARR organiserar ett tjugotal flyktinggrupper. När FARR bil-

dades framgår inte.

Bland de intervjuade flyktinggömmarna finns både kristna och syndikalister. De verkar vara en brokig skara människor som förenas av ett solidaritetspatos, där det anses vara ens personliga ansvar, en plikt, att hjälpa en människa i nöd. Flyktinggömmarna hyser liten tilltro till statens solidaritetsutövande. Man menar att byråkraterna på invandrarverket slentrianmässigt utreder 'fallen' och lika slentrianmässigt avslår asylansökningar. En erfarenhet är att om fallet uppmärksammas i massmedia ändras invandrarverkets beslut omedelbart. Ett förfarande som flyktinggömmarna menar hotar flyktingars rättssäkerhet och tydliggör invandrarverkets godtyckliga agerande.

Djurrättsrörelsens aktivister, nedan benämnda veganer, är oftast unga människor som förenas av tanken att djur är individer som tänker och känner och därför ska ha rättigheter. Aktivister inom djurrättsrörelsen äter och bär inte animaliska produkter. De intervjuade djurrättsaktivisterna är i 20-årsåldern. Veganernas väg in i djurrättsrörelsen har ofta börjat med en moralisk 'veganism' och av att vänner ställt moraliska frågor av typen: hur kan du äta djur, de är våra vänner? De intervjuade veganerna är aktiva också på andra områden; antifascism, antiporr, Ung Vänster och plogbillare representeras. Endast en intervjuad är anhängare till dolda illegala aktioner, en så kallad militant vegan. Militanta veganer tvekar inte att ta till våld emot person och egendom i kampen för djurens rätt. Den intervjuade militanta veganen menar att samhället är ruttet och lagstiftningen likaså. De militanta veganernas aktioner uppmärksammas ofta av politiker och media. Uppmärksamheten sker i termer som "terrorism" något som Hebert och Jacobsson menar förhindrar en fruktbar kommunikation. Militanta veganer utför aktioner som att ta sig in på en gård eller farm där de släpper ut inburade hönor eller minkar, de bränner upp lastbilar som transporterar kött eller korvkiosker som säljer köttprodukter. Det förekommer att de hotar forskare som använder djur i medicinska experiment.

Övriga intervjuade veganer har eller kan visserligen tänka sig att delta i civil olydnads aktioner, men inte att ta till våld mot person eller egendom. En reservation till civil olydnadsaktioner är att de ofta får negativ publicitet och därmed gör människor mer fientliga till rörelsens mål. Veganer utför aktioner som att klä ut sig till hönor, grisar och kor och demonstrera utanför riksdagshuset. De ställer sig nakna utanför körsnärers butiker med skyltar som: "Hur skulle du känna dig om någon tog ditt skinn?" Eller så går de ut i skogen

under älgjakten för att hindra att älgar dödas av jägare. Veganerna umgås mest med likasinnade. De anser att det är ansträngande att umgås med icke-veganer, då dessa ifrågasätter veganernas livsstil. De intervjuade veganerna är alla relativt unga, men djurrättsrörelsen har gamla rötter. Samfundet mot plågsamma djurförsök (SMPD) bildades redan 1882. Inom SMPD utförs inga civil olydnadsaktioner.

Inom båda rörelserna finns sålunda traditionella medlemsorganisationer, men de aktiva inom rörelserna är inte självklart medlemmar i rörelseorganisationerna. Aktivisterna deltar i lokala nätverk, där formalia minimeras och där aktivisternas mål står i fokus. Rörelsens formella organisationer verkar sålunda spela en mindre viktig roll för aktivisterna.

Såsom nämndes inledningsvis presenterar Hebert och Jacobsson djurrättsrörelsen och asylrörelsen som två exempel på nya sociala rörelser.[1] Inom ramen för dessa nya rörelser samverkar individer, grupper eller organisationer i löst organiserade nätverk. Nätverkens samverkan bygger på en gemensam identitet; en övertygelse om att någonting i samhället är fel och måste förändras. Enligt Hebert och Jacobsson handlar nya sociala rörelsers kamp främst om värderingsfrågor. Att kampens mål är att förändra omgivningens värderingar beror på att medborgarnas materiella behov är tillfredställda. Tillsammans med försvagade traditioner har detta skapat en situation där människor i princip kan välja sin kollektiva och sociala identitet och livsstil. Friheten från behov har ersatts med friheten att ha behov (s. 18). Deltagare i de nya sociala rörelsernas kamp söker efter en livsstil och identitet; deltagandet är en del av ett livsprojekt. Individen formulerar genom deltagandet sig själv, sina behov och vem man är. Deltagandet präglar individernas vardag, de gemensamma värderingarna omsätts i praktik. Individernas dagliga gärningar utgör ett slags vardagsmoraliskt uttryck av hur saker och ting borde vara. Flyktinggömmare gömmer flyktingar, veganer äter bara vegetabilier. I denna vardagsmoralens praktik betonas individens ansvar och plikt att handla i överensstämmelse med sina värderingar, även om praktiken bryter emot gällande lag.

Inom nya sociala rörelser företas dessutom olika slag av utåtriktad verksamhet, s.k. aktioner. Aktionerna syftar till att sprida kunskap och medvetenhet om rörelsens mål, dess ideologi. Aktivisternas kamp uttrycks främst i symboliska aktioner som utmanar rådande referensramar, normer och värderingar. Aktivister som tar sig in på en bondgård och släpper ut inburade höns

exemplifierar en aktion som symboliserar rörelsens mål. Aktivister som klär ut sig eller klär av sig offentligt exemplifierar en aktion utförd som ett drama. Det är framförallt via massmedia som de symboliska aktionerna får uppmärksamhet. Massmedia påverkar sålunda direkt aktivisternas inflytande på samhällsdebatten.

De symboliska aktionerna är av två typer; civil olydnad och direkt aktion. Civil olydnad är en politisk handling som öppet och utan våld medvetet bryter mot lagen (s. 26). Den civilt olydige ifrågasätter inte lagstyret eller lagstiftaren, utan en enskild orättfärdig lag. Den civilt olydige rättfärdigar lagbrottet med att det finns en högre rätt än lagens rätt, vad som är moraliskt rätt. Den direkta aktionen är inte alltid olaglig. Om aktivistens handling bryter emot lagen behöver inte hennes lagbrott ske öppet eller med beredskap att ta ett straff. Den direkta aktionen försöker att förverkliga rörelsens mål direkt, exempelvis genom att släppa ut minkar eller höns. Liksom en civil olydnadsaktion är en direkt aktion omedelbar i sina konsekvenser och utförd i ett politiskt syfte.

Hebert och Jacobsson kommer fram till att likheterna mellan rörelserna är stora, trots olikheter mellan aktivisterna. Båda rörelsernas anhängare utövar vad Hebert och Jacobsson kallar praktisk solidaritet. Aktivisterna följer etiska principer som ibland bryter emot gällande lag; det politiska systemets spelregler. Man pekar också på likartade rekryteringsmönster – aktivist blir man på basis av en samvetsfråga, en upplevelse av att man har en plikt att göra något. En annan likhet är att rörelsernas kollektiva handlande bygger på aktionsformen, aktivisterna handlar praktiskt här och nu. Samtliga aktivister betonar individens eget ansvar och uttrycker en skeptisk hållning till det politiska systemet. Samtliga aktivister är likaledes mestadels positiva till symbolisk civil olydnad som syftar till att väcka frågor och få till stånd en dialog.

Man förväntar sig att aktivister som dessa har som mål att förändra gällande lagstiftning; att de till exempel vill tillåta fri invandring eller förbjuda kött. Förvånande nog framkommer det i intervjuerna att aktivisterna inte vill förändra lagstiftningen. Med undantag från den militanta veganen menar aktivisterna att felet ligger i tillämpningen av lagen, snarare än i lagtexten som sådan. Flyktinggömmare talar om invandrarverkets dolda agenda, om godtyckligheten i byråkraternas beslutsfattande och om hur detta hotar flyktingars rättssäkerhet. Veganerna kritiserar att alltför många får dispens från förbudet mot burhöns.

Hebert och Jacobsson menar att djurrättsrörelsen och asylrörelsen, som exem-

pel på nya sociala rörelser, är tidstypiska företeelser som det politiska systemet har svårt att hantera. Svårigheten består i att rörelserna uppkommit och utövar sin "politik" utanför etablerade politiska kanaler. De förutspår en utveckling där alltfler människor – i takt med ökade kunskaper, försvagade traditioner, bristande tilltro till samhälleliga institutioner, och en avsaknad av övergripande konsensus i samhället – kommer att formulera sin egen etiska och politiska kamp utanför traditionella folkrörelser och partier. De frågar sig om vi i framtiden kommer att få en kontinental politisk situation, där politik uppfattas som maktkamp snarare än som ett medel för praktisk solidaritet (s. 114). I princip förutspår författarna en situation där klyftan mellan politik och civilsamhälle ökar. Detta, menar man, bådar inte gott eftersom civilsamhällets rörelser utgör en reservoar av solidaritet.

För att förhindra en skarpare gräns mellan politik och civilsamhälle, en utveckling där politik blir maktkamp och solidaritet utövas inom civilsamhället, föreslår Hebert och Jacobsson att aktivisternas budskap bättre borde tas tillvara av det politiska systemet. En möjlighet de diskuterar är att etablera kanaler, genom massmedier och universitet, där aktivisterna kan framträda och presentera sitt budskap utan att förlora sin speciella autonomi. En samverkan som kan leda till politiska uppgörelser och kompromisser. Att samverka via en tredje part hotar inte civilsamhällets autonomi och leder inte till att aktörerna institutionaliseras. På så vis, menar Hebert och Jacobsson, kan autonoma rörelser, vars medlemmar är beredda till civil olydnad, vitalisera det politiska systemet utan att inta det eller intas av det.

Nya sociala rörelser?

Det finns en hel del kännetecken hos nya sociala rörelser som inte är kännetecknande för flyktinggömmare. Flyktinggömmarna själva är tvekande till att kalla sig deltagare i en rörelse, vilket naturligtvis inte i sig falsifierar påståendet. Flyktinggömmarnas relativt höga ålder och erfarenhet talar dock emot att deras handlande motiveras av ett sökande efter en identitet eller en manifestation av en kollektiv livsstil. De intervjuade flyktinggömmarna har redan väletablerade identiteter; som kristen, humanist eller syndikalist. Dessa identiteter är kopplade till värderingar som t.ex. att det är en plikt att hjälpa människor i nöd. Enligt min mening är flyktinggömmande en konsekvens av denna mer grundläggande identitet, snarare än ett uttryck för en självständig identitet som flyktinggömmare.

Det är vidare inte helt klart att flyktinggömmande främst, eller alls, är en

politisk handling. Flyktinggömmarnas primära målsättning tycks vara att värna människors liv; att i strid emot lagen sträcka ut en hand till en medmänniska i nöd. Detta kan heller inte tolkas som en symbolisk handling, vars mål är att förändra samhällets värderingar. Flyktinggömmande är snarare ett exempel på ett slags olaglig solidaritet eller illegal välgörenhet. Det visar sig också att flyktinggömmare i väldigt liten utsträckning försöker förändra svensk flyktingpolitik. Asylrörelsens aktivister passar inte självklart in på författarnas definition av nya sociala rörelser. Som läsare får jag intrycket av att författarna alltför lättvindigt inlemmat flyktinggömmarna i diskussionen kring nya sociala rörelser.

Definitionen av nya sociala rörelser är inte heller helt utan svårigheter. Kännetecknen passar, så vitt jag kan se, också väl in på till exempel den tidiga frikyrkorörelsen. Frikyrkorörelsen är den första av de traditionella folkrörelserna i Sverige. Frikyrkans kamp handlade om att förändra samhällets värderingar; man stred för religionsfrihet. Frikyrkornas medlemmar praktiserade civil olydnad genom symboliska handlingar som uttryckte rörelsens mål. Det förekom till exempel att frikyrkomedlemmar gifte sig i frikyrkan och därefter levde samman som man och hustru. Då endast statskyrkans vigsel gillades och samboende utan vigsel var olagligt, blev paren åtalade för olaga sammanboende (se Lundkvist 1977). Deltagande i frikyrkorörelsen var i hög grad motiverat av att söka efter en identitet och en önskan att manifestera en livsstil som avvek ifrån majoritetens. Också nykterhetsrörelsen var i hög utsträckning en värderingsrörelse. Nykterhetsrörelsen, i likhet med veganerna, menar att samhället vore bättre om människor anammade rörelsens värderingar och avstod från alkohol, eller kött. För mig förefaller det som att distinktionen mellan nya och gamla rörelser mer handlar om författarnas distinktion mellan arbetarrörelsen och andra rörelser.

Praktisk vardagssolidaritet som stärker demokratin?

Frågan om nya sociala rörelsers inflytande på svensk politik är heller inte helt enkel, oavsett om flyktinggömmare hör dit eller inte. Aktivisterna tillhör det civila samhällets aktörer. Med undantag av den militanta veganen finns bland de intervjuade (en viss) respekt för samhällets politiska spelregler. Aktivisterna utövar solidaritet i vardagen, de har aktivt tagit ställning för vad de menar är moraliskt rätt och visar i sina utövanden ett betydande engagemang. Medvetna och aktiva medborgare är av godo för ett demokratiskt land. Utifrån ett dylikt synsätt är aktivisterna ett positivt tecken.

Aktivister inom dessa rörelser bryter dock ibland emot lagen. Hebert och Jacobsson beskriver vidare hur rörelserna har drag av tillfällighet över sig. Rörelserna beskrivs som samlingar av människor som engagerar sig för ett särskilt syfte under en viss period, där in- och utträden sker snabbt och ofta. Det förefaller med andra ord som att aktivister inom de nya sociala rörelserna växlar mellan frågor och rörelser. Växlingarna skapar ett slags medlemsgemensam bas mellan olika rörelser och frågor. Det verkar som att samma individer deltar i en mängd olika aktioner. De nya rörelsernas deltagare söker efter en identitet och livsstil. I Hebert och Jacobssons egen beskrivning av de nya rörelserna förefaller aktivisternas engagemang ytligt och präglat av tillfälligheter. Om så är fallet bör det politiska systemet kanske inte alls förhålla sig till rörelserna. Politiska flugor eller moden bör behandlas som just flugor och moden. Det förefaller mig som att trögheter i det politiska systemet inte endast är av ondo. Trögheter minskar nämligen inflytande från dagsländor och opportunister. En diskussion av följsamhet och lyhördhet måste också ta dylika frågor i beaktande.[2]

Aktivisternas, och civilsamhällets, roll i att vitalisera det politiska systemet är dock också problematiskt rent praktiskt. Det är inte helt klart för mig vad det politiska systemet borde ta till sig i fallen som författarna behandlar. Aktivisterna är nöjda med existerande lagstiftning. Är det budskapet om orättfärdiga tillämpningar av lagen som ska vitalisera välfärdsstaten och demokratin? Ska aktivisternas kamp leda till att byråkraterna på invandrarverket avskedas? De nya rörelserna är inte folkrörelser, de har inte en bred bas av medborgerligt stöd bakom sig. Precis som Hebert och Jacobsson beskriver är konsensus en bristvara i dagens samhälle. Det gör det än mer problematiskt med inflytande, för vems värderingar är det som ska ges inflytande? Flyktinggömmare eller flyktingmotståndare? Det är lätt att komma med generella förslag om att aktiva medborgare ska ges inflytande på det politiska systemet, det svåra är att konkret visa på hur och vad inflytandet ska gälla.

Slutligen pekar Hebert och Jacobsson på en växande klyfta mellan politik och civilsamhälle. Författarna beskriver hur traditionell solidaritet alltmer ses som förlegad i en nyliberalt präglad värld. De skriver "när även politiska partier som vill förknippas med solidaritet idag alltmer närmar sig en nyliberal praktik, tolkar vi intervjupersonernas mening att solidaritet bör vara något som existerar i vardagen, som är ett praktiskt resultat av en handling – vare sig det är politiskt beslut eller ett beslut att inte äta kött eller gömma en män-

niska på flykt" (s. 114). Resonemanget visar att författarna blandar samman samhället med dess politiska system, vardagssolidaritet och politisk solidaritet. Låt mig citera en liberal fransk journalist som på ett bra sätt beskriver hur en (ny)liberal skulle svara på anklagelsen om att se solidaritet som något förlegat: ". . . what we reject is not natural, but forced organization. . . Socialism . . . confuses government with society. That is why, every time that we do not want a thing to be done by government, the socialists conclude that we do not want that thing to be done at all. . . And because we do not ask so much of the [government] the socialists suppose that we reject fraternity, solidarity, organization, and association, and they throw in our faces the epithet individualists" (Bastiat, 1850: 68). Vad Bastiat pekar på är en skillnad mellan individers utövande av "vardagssolidaritet" och vad han kallar "artificial solidarity" (i.e. det politiska systemets solidaritet), en skillnad som jag tror att författarna missat. Nyliberaler skulle i hög grad gratulera individer som tar ansvar och följer sin övertygelse i sitt vardagsliv. Att deras individuella ansvarstagande råkar bryta emot statens regler är inte självklart ett problem, åtminstone så länge andra individers rättigheter inte hotas. Vardagssolidaritet skapar socialt kapital även utanför det politiska systemet. Civilsamhällets reservoar av solidaritet behöver inte nödvändigtvis valideras av det politiska systemet för att frodas i ett demokratiskt samhälle. Däremot behöver det politiska systemet valideras av civilsamhället, men det förefaller mig vara mer en fråga om legitimitet än om demokrati.

Referenser

Bastiat, F. (1995) *Selected Essays on Political Economy.* New York: The Foundation for Economic Education.

Lundkvist, S. (1977) *Folkrörelserna i det svenska samhället 1850-1920.* Uppsala: Almquist & Wicksell.

Noter

[1] Begreppet nya sociala rörelser definieras som löst organiserade nätverk av handlingar utförda av individer, grupper eller organisationer som är engagerade i politisk eller kulturell kamp på basis av en gemensam identitet (s.13).

[2] Jag vill därmed också påpeka att beskrivningen av det svenska samhällets gränslösa förhållande mellan civilsamhälle och politiskt system till viss del överdrivs. Även folkrörelsernas tidiga aktivister fick utstå spott och spe av "etablissemanget"—politiker och massmedia förlöjligade ofta deras kamp. Frikyrkorna, nykterhetsrörelsen och arbe-

tarrörelsen fick så småningom betydande inflytande över svensk politik, men först efter att ha förändrat värderingarna i samhället i så hög grad att deras anhängare utgjorde en bred bas av medborgare.

recension

AV EMMA ENGDAHL
Institutionen för samhällsvetenskap, Örebro universitet

Joachim Israel (1999) *Handling och samspel: Ett socialpsykologiskt perspektiv.* Lund: Studentlitteratur.

Precis som i boken *Om relationistisk socialpsykologi* (1979) är det främst mänskliga relationer eller samspel Israel uppmärksammar i sin senaste bok. Detta är inte så konstigt då avsikten i mångt och mycket är att tydliggöra och vidareutveckla resonemanget från den första boken.

Huvudtesen är att socialpsykologins uppgift är att studera människans sociala handlingar, vars både grundläggande och ideala form utgörs av samspelet. För att underlätta läsarens förståelse av tesen presenterar författaren i första kapitlet olika handlingsteorier. Detta sker med utgångspunkt i René Decartes, B.F. Skinners, George Henrik von Wrights och Jürgen Habermas tänkande.

Först i kapitel två behandlas mer ingående den specifika form av handling samspelet utgör. I centrum står inte individens handlingar i sig, vilket är fallet i kapitel ett. Istället fokuserar Israel de *relationer* människan är del i genom sina handlingar. Samspelet bygger, enligt honom, på en speciell typ av handling – den intersubjektiva. Alltså inbegriper samspelet människans förmåga att överskrida sig själv, sina egna subjektiva föreställningar och ta del i något större. Hon kan i samspelet se världen inte bara med sina egna ögon, utan också utifrån någon annans eller samhällets perspektiv. Hon är på en gång både sig själv och den andre. Författaren argumenterar samtidigt för att något sådant förutsätter att alla handlingsdeltagare betraktas som självständiga subjekt.

Som ett led i detta framhåller Israel, med hjälp av Hegels välkända teori om förhållandet mellan herre och slav, betydelsen av människornas ömsesidiga erkännande. Trots att slaven i princip är till endast för att tillfredställa herrens begär uppnår herren i förhållande till slaven aldrig det han åtrår mest av allt – erkännande. Herren föraktar slaven och uppfattar honom som en lägre stående varelse. I herrens ögon är slaven, med andra ord, utan människovär-

de. Ett sådant förhållningssätt omöjliggör det efterlängtade erkännandet, eftersom det utesluter dess grundval – jämlikhet. Då erkännandet med nödvändighet är en ömsesidig relation kan vare sig herre eller slav uppnå det i förhållande till varandra. Förhållandet lämnar herren tomhänt med ett alltmer ökande begär. Slaven vinner emellertid något. I sitt arbete för att tillfredställa herrens omättliga begär får han en identitet. Något paradoxalt blir därmed slaven i en viss mening fri, medan herren blir beroende.
Enligt Israel kan Hegel ses som en mycket tidig kritiker av det man idag mer allmänt talar om som konsumtionsslaveriet. För honom är det endast arbetet som kan befria människan från denna typ av slaveri. Den arbetande människan kan nämligen behärska och förvandla både sig själv och sin verklighet. Herren, å andra sidan, kan ses som ett slags idealtyp för den människa, vilken försöker tillfredställa sina behov genom konsumtion.

För att klargöra innebörden av samspelet diskuteras inte bara Hegels tänkande. Georg Simmels syn på samspelet som social växelverkan presenteras. Han förstår samspel som utbyte, "ty : 'varje samtal, varje kärleksyttring (även om den besvaras med andra känslor), varje spel, varje blick man ger varandra' – är en form av utbyte" (s 55). Vidare presenteras Martin Bubers tankar om "Jag – Du" -relationen som det "autentiska mötet" eller samspelet. Denna relation är omedelbar och existerar mellan två självständiga subjekt. Den är en dialog som bygger på ömsesidig kontakt, bortom alla former för förtingligande och beräknande självskhet. Samspelet kopplas även till John Deweys idé om transaktion. I denna process upplöses motsättningar likt dem mellan objekt och subjekt, kropp och själ, och så vidare.

I kapitel tre och fyra diskuterar författaren den "relationistiska ståndpunkten" och de konsekvenser den har för socialpsykologin som en självständig vetenskap. Bland annat särskiljs socialpsykologin från psykoanalysen, vilket till stor del sker med hjälp av Maurice Merleau-Ponty. Israel menar att det är viktigt att vi ser socialpsykologin som en självständig vetenskapsgren. Som sådan får den absolut inte förväxlas med psykoanalysen. Argumentet för detta är att psykoanalysen studerar det intraidividuella, det vill säga det som sker inom den enskilda människan, snarare än det interindividuella, i betydelsen av det som sker mellan människor – deras relationer. Israel intar här en position som skiljer sig från andra samtida svenska socialpsykologer, vilka snarare tenderar att förfäkta idén om socialpsykologin som en tvärvetenskap. Exempel på detta ser vi i Thomas Johanssons böcker *Socialpsykologi: Moderna teorier och*

perspektiv (1999) och *Psykoanalys och kulturteori: Samhälle – identitet – kön* (1999), även de publicerade på Studentlitteratur. I dessa argumenteras det bland annat för betydelsen av just psykoanalysens insikter för socialpsykologin.

Jag menar att Israel har en viktig poäng när han uppfattar socialpsykologin som en självständig vetenskapsgren. Detta innebär att socialpsykologin bör söka efter det som driver människan till handling *utanför* henne snarare än inom henne. Det är här inte övergripande strukturers inverkan på den enskilda individen som författaren avser, utan just hennes relationer till den yttre världen. (Israel urskiljer således socialpsykologin också från makrosociologin, vars studieobjekt han visserligen ser som själva ramverket för de mänskliga relationerna.) Författaren hävdar att det i princip är meningslöst för socialpsykologen att fråga efter motiven eller drivkrafterna "bakom" våra handlingar. Med påståendet att det som driver människan till handling är "utanför" henne, avser han nämligen det som ligger "framför" hennes handlingar. Socialpsykologen uppmanas alltså att blicka framåt, istället för bakåt i (den sociala) akten. "Framför" våra handlingar finns det mer betydelsefulla att finna – motståndet, hindret eller restriktionerna för vårt fria handlingsflöde.

Genom att blicka framåt i akten kan vi analysera det som hindrar oss (eller underlätta för oss) att handla. Enligt författaren är detta mycket intressantare än att blicka bakåt i akten, eftersom människan främst tycks vara sysselsatt med att kringgå de motstånd eller hinder hon konfronteras med. Genom att rikta sin uppmärksamhet mot de omständigheter individen möter efter hon valt att handla på ett visst sätt framstår socialpsykologin i Israels version som ett alternativ till psykoanalysen. Problemet är, enligt författaren, att motstånd, hinder eller restriktioner för våra handlingar ofta framstår som så självklara att vi vanligtvis inte reflekterar över dem. Får vi emellertid upp ögonen för alldagliga, näst intill osynliga aspekter av vår verklighet – till exempel restriktionerna för vår aktivitet – ser vi att deras existens nästan alltid är avgörande, påpekar Israel. Något slags restriktion är till exempel nödvändig för varje tänkbar form av social integration.

I kapitel fem diskuteras avslutningsvis Jean Piaget, George Herbert Mead och Karl Marx olika teorier om kunskap och medvetande som relation. Författaren visar med hjälp av dessa att människan inte bara förändrar sig själv och sin verklighet genom sina relationer till den yttre världen. Genom dessa relationer blir hon även till såsom en medveten varelse med kunskap om sig själv och sin verkligheten.

Israels senaste bok är främst en samling prisvärda "trailers" om socialpsykologins klassiker. Utöver detta har den en starkt pulserande filosofisk ådra, vilken bidrar med något så ovanligt som ett problematiserande av de underliggande metafysiska antagandena som vi finner i nästan all socialpsykologisk teori. I synnerhet blottläggs de språkfilosofiska influenser som vägleder mycket av det socialpsykologiska tänkandet.

Grundtanken är här att det mest karaktäristiska draget hos människan är just de handlingar som hennes språkbruk utgör. Även dessa måste förstås relationistiskt. Människans vardagsspråk utgör, enligt Israel, socialpsykokologins utgångspunkt. Jag ska inte närmare gå in på detta. Emellertid kan jag inte låta bli att ställa mig frågande till var människans kropp, hennes känslor tar vägen i författarens, i min mening, alltför rationalistiska syn på socialpsykologin. Är relationer alltigenom reflexiva? Har de inte också en oreflexiv dimension? I sammanhanget vill jag också göra en anmärkning vad gäller användningen av språket i boken. Med tanke på den vikt som läggs vid språket betydelse finner jag det mycket irriterande att boken är så slarvigt skriven. Detta försvårar läsningen av boken, vilket naturligtvis inte författaren ska beskyllas för, utan förlaget.

Däremot kan författaren kritiseras för att han inte tillräckligt väl utvecklar idén om den sociala aktens inneboende motstånd och dess betydelse för människas handlingar, trots att den spelar en central roll i hans resonemang. Israel lyckas inte tillräckligt väl relatera idén till de teorier om samspel som diskuteras. Dock skulle detta på ett mycket enkelt sätt låta sig göras. Man hade bara behövt framhålla den filosofiska pragmatismens sofistikerade teori om motståndet eller hindret i akten, i vilken både individens känsla och tanke intar en central plats. Att detta inte görs finner jag överraskande då den inneboende logiken i *Handling och samspel* påminner om den filosofiska pragmatismens. Ännu mer överraskande är detta eftersom Israel faktiskt på andra sätt ger Dewey och Mead en avgörande roll i sin framställning av människans samspel.

Enligt Dewey och Mead växer människans medvetande, jag och samhälle fram ur just *motstånden, hindren eller restriktionerna* för hennes handlingar. Med hjälp av detta perspektiv hade Israel med ännu större skärpa kunnat fastslå att det centrala för socialpsykologin inte är vad människan är i form av instinkter, drifter, behov och så vidare, utan vad hon ständigt blir genom den sociala aktens motstånd, hinder eller restriktioner. Han hade då

också kunnat relaterat sina tankar om motståndet till Hegels teori om förhållandet mellan herre och slav. På så sätt skulle läsaren insett restriktionernas vikt för individens möjlighet till ett autentiskt eller gott liv. Hon hade förstått att en del av herrens slaveri ligger i att han saknar motstånd, vilket slaven däremot möter i sin kamp för att tillfredställa herrens växande begär. Fenomenet med herrens motståndlösa tillvaro hade till exempel kunnat liknas vid inte bara konsumtionssamhället, utan också kreditsamhället. Begäret efter att konsumera underblåses av reklamindustrin, samtidigt som hindret för konsumtion undanröjs genom ökande möjligheter till olika former av kredit (jfr. Zygmunt Bauman 1998; George Ritzer 1995).

Oavsett denna kritik är Israels senaste verk såsom en lärobok utmärkt. Den är, även om den är ojämn vad gäller svårighetsgraden, given på en grundkurs i socialpsykologi. Den nyfikne studenten har allt att vinna. Dock lämnar *Samspel och handling* den som är väl förtrogen med sin socialpsykologi en del att önska. En fördjupning av den i boken så lovande ansatsen till en teori om motståndet eller hindrets betydelse för människan som social varelse är vad åtminstone jag önskar mig av Israel härnäst.

Referenser

Bauman, Z. (1998) *Work, Consumerism and the New Poor.* Buckingham: Open University Press.

Israel, J. (1979) *Om relationistisk socialpsykologi.* Göteborg: Korpen.

Ritzer, G. (1995) *Expressing America: A Critique of the Global Credit Card Society.* Pine Froge Press.

recension

AV ARNE NILSSON
Göteborgs universitet

Karin Lützen (1998) *Byen Tæmmes. Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København.* København: Hans Reitzels Forlag.

Hur kom 1800-talets borgerliga ideal om det goda livet att bli dominerande? Denna fråga har belysts av forskning inom discipliner som sociologi, etnologi och historia. Den är central i Karin Lützens bok Byen tæmmes – kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København . Lützen skriver om hur företrädare för borgerligheten, bland annat på grund av oro för de klassklyftor och den ogudaktighet de såg runtomkring sig i den hastigt växande staden, försökte hjälpa fattiga och syndiga. Hjälpen inkluderade ansträngningar att söka inplantera egna dygder och ideal om det goda livet. Till dygderna hörde strävsamhet, sparsamhet, självbehärskning, huslighet, ordning och renlighet. Och det goda livet, det var ett liv i kärnfamilj.

Köpenhamn förvandlades under 1800-talet till en storstad. Dess invånarantal steg från 120.000 till 360.000 under de sex decennierna mellan 1840 och 1900. Genom stadens växt, och den nya journalistiken som skildrade stadslivet i all sin brokighet, blev fattigdomen allt synligare för borgerligheten. Dessutom tillkom en ny grupp behövande: de som blev offer för de ekonomiska svängningarna. Borgerligheten försökte genom reformer av det offentliga fattigväsendet och genom privat välgörenhet att få fattiga att tillägna sig borgerlighetens goda dygder. Föreningar bildades för att hjälpa arbetarklassfamiljer att skaffa eget hus, i vilket de kunde leva ett "sunt och lyckligt" familjeliv. För detta krävdes sparsamhet och strävsamhet. Genom den offentliga och den privata fattighjälpen övervakade och lärde borgerligheten arbetarklassen att övervaka sig själv genom självbehärskning, samtidigt som den senare tillägnade sig nya ideal, säger Lützen.

Medan de som arbetade med privat välgörenhet förknippade det nya samhällets frihet med fattigdom, fanns det andra i borgerligheten som förknippade friheten med ogudaktighet, med synd och last. De bildade föreningar för inre mission, som bland annat kom att ägna sig åt att värna barn och ungdomar från stadens frestelser och faror. För detta värn- och räddningsar-

bete utgjorde hemmet en modell. Hemmet ansågs ha en frälsande kraft i sig. De många barnhem som snabbt växte fram var organiserade som familjer. Söndagsskolor och arbetsstugor för barn inrättades, så att barn inte skulle driva på gatan. I arbetsstugorna försökte man vänja barnen vid ordning och flit och att lära dem skapa hemtrevnad. För fabriks- och tjänsteflickor skapades aftonhem, där de kunde lära sig bli förståndiga husmödrar. Unga lärlingar, sjömän och soldater fick läsestugor - de skulle läras bli medborgare i ett folkstyre. För unga kvinnor som redan fallit inrättades räddningshem. Där fick de lära sig goda dygder och utbilda sig till tjänsteflickor.

Det var inte enbart genom välgörenhet och hjälparbete som borgerliga ideal spreds och förstärktes. Borgerligheten blev ofta antastad av lägre klasser ute i staden. Patrullerande polis infördes för att göra gatan till ett säkert ställe att färdas. Alla som rörde sig ute på stan blev medvetna om att de riskerade att övervakas. Detta främjade inre kontroll, självbehärskning. Samma panoptiska princip för övervakning infördes i offentliga institutioner som skolor och fängelser.

Mötet med storstaden förstärkte för övrigt också kärnfamiljsidealet i själva borgerligheten, säger Lützen. Stadslivet var nervpåfrestande. Och ju mer nervpåfrestande det var, desto viktigare blev hemmets trygghet. Hemmet gjordes till något innerligt. Den från medhjälpande till hemmafru förvandlade hustrun stod för hemtrevnad. Hemmet blev såväl antagonist som konkurrent till staden. Det förra var lugnt, fredligt, tryggt, och stod för osjälvisk kärlek. Den senare var inte bara nervpåfrestande utan även farlig, men samtidigt frigörande.

Det är emellertid ingen entydig bild Lützen tecknar. Jämsides med intensifieringen av kärnfamiljsidealet i borgerligheten och ansträngningar att överföra borgerliga ideal till sämre situerade skedde rörelser i andra riktningen. Så bidrog till exempel borgerliga män till att fjärma underklasskvinnor från borgerliga normer när de sökte prostituerade kvinnors tjänster. Och många av borgerskapets kvinnor sökte sig ut till stadens offentliga rum. Där hade de dock svårt att röra sig i på grund av att de då togs som offentliga, det vill säga oanständiga, kvinnor.

Det kärnfamiljeideal som rådde verkar inte heller ha varit lika strängt som det senare kom att bli. Så fanns exempelvis på räddningshemmen (som styrdes av kvinnor) utrymme för framställningar av kön utan förankring i något bestämt biologiskt kön. Där kunde en kvinna spela moder och hennes väninna fader. Eller så kunde en och samma kvinna representera båda föräl-

drarna. Att vara ogift betydde inte att man inte kunde bilda familj, säger Lützen; moderlighet sågs inte som något biologiskt fenomen. I slutet av 1800-talet tog många fröknar, som kanske bodde tillsammans, till sig barn och skapade hem för dem.

Detta smidiga sätt att se på kön och familjeliv började dock ifrågasättas kring sekelskiftet 1900. Kritik framfördes mot askesidealet, ur vilket många borgerliga kvinnor hämtat sin föreställning om att vara mer självbehärskade och civiliserade än sina manliga klassfränder. Lusten trängde ändå på, menade kritikerna, och kanske kvinnorna då riktade den mot pojkar intagna på hem eller mot andra kvinnor. Nu började en ny syn framträda, enligt vilken anständiga kvinnor inte skulle söka undertrycka sin lust utan i stället söka få den tillfredsställd tillsammans med en man. Dittills respekterade förhållanden mellan fröknar började misstänkliggöras.

Borgerliga ideal samt spridning av dem är alltså ett centralt tema i Lützens bok. Men det är endast ett av flera teman. Och det är inte riktigt det temat som har styrt uppläggningen av boken. Det är i stället hur borgerligheten såg på staden, vad den upplevde som besvärande samt vad den försökte göra åt det. Titeln "Staden tämjs" syftar på stadens okontrollerade liv, som skulle hållas i schack. Det innebär att Lützen uppmärksammar själva stadslivet. Exempelvis hur borgerligheten lärde sig att möta och så småningom njuta av världen av främlingar. Smutsen och svaret på den, hygienismen, behandlas. Prostitutionen och reglementeringen av den beskrivs och diskuteras ingående. Motsättningar inom och ambivalenser hos borgerligheten framträder. Motsättningar mellan kvinnor och män, förstås. Men också exempelvis mellan å ena sidan liberala frihetsrättigheter som näringsfrihet och egendomsrätt och å andra sidan allmänintressen. Eller ambivalens i förhållande till stadslivet, som kunde te sig både spännande och skrämmande.

Till det jag uppskattar med Lützens bok hör det breda panorama som ges av skeenden som främjade borgerliga värden och tilltag som syftade till att främja sådana värden. Det är skeenden och tilltag som ofta behandlats vart och ett för sig, på olika håll, i olika böcker, olika analyser. Lützens överordnade frågeställning för samman annars till synes disparata fenomen som exempelvis anläggning av avlopp och prostitution.

Jag uppskattar den närhet som Lützen förmedlar. Man kommer som läsare tätt inpå det Köpenhamn som boken handlar om. Närheten förmedlas delvis genom de många och ofta långa citaten. Men också genom den inlevelse Lützen ger uttryck för i sitt sätt att skriva. Lützens bok innehåller en mängd

diskussioner, associationer, tolkningar och empiriska resultat, som torde vara av intresse för forskare (och andra intresserade) från många olika fält och discipliner. Inte minst intressant är den nämnda iakttagelsen att kärnfamiljsidealet blev alltmer heterosexualiserat kring sekelskiftet 1900 och att socialdemokrater och inte borgerligheten spelade en viktig roll härvidlag. Kärnfamiljsidealet som ett strängt heterosexuellt ideal har därmed inte bara sina rötter i 1800-talets borgerlighet, vilket Lützen säger.

Lützen säger vidare i inledningen att hon, efter att tidigare ha undersökt lesbisk kärlek, nu vill undersöka homosexualitetens motsats. Hon kommer då inte, som man kanske skulle kunna tro, fram till att denna motsats är heterosexualitet utan kärnfamiljen. Detta därför att till och med danska präster numera tillåter homosexuella vigslar medan danska folketinget säger nej till insemination till ensamma kvinnor eller till par av samma kön. Men vad hade hänt om Lützen hade skrivit sin bok 10, 20 eller 30 år tidigare? Då fanns ingen partnerskapslag. Och hur var det med inseminationslagar? Då är jag inte säker på att hon hade kommit fram till samma motsats till homosexualiteten.

Lützens bok behandlar alltså olika teman. De är inte alltid tydligt kopplade till varandra. Det gör att boken blir okoncentrerad. Den hade vunnit på att fokuseras till ett tema. Då hade det säkert också kunnat bli mer än en bok, ty material saknas inte - boken omfattar 450 innehållsrika sidor.

Även om jag anser det finns en poäng i att använda borgerlighetens upplevelse av (det okontrollerade i) staden som utgångspunkt, undrar jag om den är tillräcklig för att hålla samman boken analytiskt sett. Så är exempelvis fattigdom, fattigvård och välgörenhet inte något som är begränsat till städer. Det hade varit intressant med en diskussion kring vad som är specifikt urbant och vad som hör hemma på andra plan. Och apropå andra plan, så kunde kärnfamiljsidealets tillkomst, konsolidering och spridning ha betraktats i ljuset av skeenden inom ekonomi, arbetsliv och arbetsmarknad.

I ett inledande kapitel diskuterar Lützen sitt val av forskningsstrategi. Hon säger där bland annat att hon inte kan studera borgerlighetens livsform i sig, för borgerligheten kan inte förklara varför den lever som den gör. Därför valde hon, säger hon, att i stället se hur borgerligheten såg på de människor som inte levde som den själv gjorde. Jag har svårt att förstå resonemanget. Det finns en mängd studier av borgerligheten och dess livsform som så att säga går rakt på sak. Dessutom är forskningens förklaringar sällan enbart beroende av de förklaringar de studerade själva ger.